

TÜRK EDEBİYATI ÜZERİNDE ARAŞTIRMALAR

3

TİP TAHLİLLERİ

Türk Edebiyatında Tipler

Mehmet Kaplan

DERGÂH YAYINLARI 36

Türk Edebiyatı-İnceleme 3/3

Mehmet Kaplan Dizisi 5

Sertifika No 14420

ISBN 978-975-995-471-0

1. Baskı Haziran 1985

11. Baskı Nisan 2019

Dizi Editörü

İnci Enginün

Dizi Kapak Tasarımı

İşil Döneray

Kapak Uygulama

Ercan Patlak

Sayfa Düzeni

E. Gökçe Aksoy

Baskı

Ana Basın Yayın Gıda İnş. Tic. A.Ş.

B.O.S.B. Mermerciler Sanayi Sitesi

10. Cad. No: 15

Beylikdüzü/İstanbul

Tel: (212) 422 79 29

Matbaa Sertifika No 20699

Dergâh Yayınları

Klodfarer Cad. No: 3/20 34122 Sultanahmet/İstanbul

Tel: (212) 518 95 79 80 Faks: (212) 518 95 81

www.dergah.com.tr/bilgi@dergahyayinlari.com

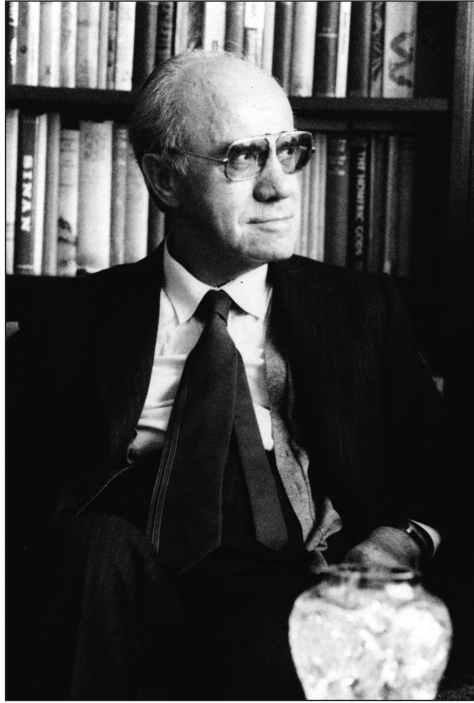
Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3'ün yayın hakları Dergâh Yayınları'na aittir.

**TÜRK EDEBİYATI ÜZERİNDE
ARAŞTIRMALAR
3
TİP TAHLİLLERİ
Türk Edebiyatında Tipler**

Mehmet Kaplan

İÇİNDEKİLER

- 9 Birinci Baskıya Önsöz
- 13 Oğuz Kağan-Oğuz Han Destanı
- 30 Yenisey Mezar Taşları
- 38 Göktürk Yazıtları
- 48 Dede Korkut Kitabı
- 66 Manas Destanı
- 100 Köroğlu
- 111 Gazi Tipi
- 119 Veli Tipi
- 131 Ahi Tipi
- 142 Leyla ve Mecnun
- 157 Kerem ile Aslı
- 165 Yeni Aydın Tipi: Büyük Reşid Paşa ve Şinasi
- 174 Hürriyet Kahramanı: Nâmık Kemal
- 183 Vatan Yahut Silistre
- 193 Dizin

MEHMET KAPLAN
(1915-1986)

BİRİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ

Destan, mesnevi, roman, hikâye ve tiyatro gibi vak'aya dayanan edebî eserlerde, o vak'ayı gerçekleştiren aslı bir kahraman vardır. Eserin belkemiğini o teşkil eder. Eser boyunca önemli vak'alar, duygular ona bağlanır. Bazı eserlerde bu kişiler basittir, bazılarında karmaşıktır. Hayatı en ince ayrıntılarına kadar tasvir eden romanlardaki şahıslar umumiyetle karmaşıktırlar. Çeşitli yönleri vardır. Onları bir kelime veya bir formül ile özetlemek hemen hemen imkânsızdır. Eski çağlara ait destanlar ile mesnevilerde, umumiyetle, karakterleri aynı kalan kişilere rastlanılır. “Tip” adı verebileceğimiz bu basit ve sabit karakterli kişiler, küçük farklarla, aynı devirde yazılan başka eserlerde de görülür. Tip kelimesi bu bakımdan da onlara uygun düşer. Zira “şahsiyet” yegâne olduğu halde, “tip”, az önce de belirttiğim gibi küçük farklarla, başka eserlerde de karşımıza çıkar.

Tipler sosyal bakımdan manâlıdır. Onlar muayyen bir devirde toplumun inandığı temel kıymetleri temsil ederler. Bunlar arasında toplumun sevmediği, küçük gördüğü, alay ettiği tipler de vardır.

Temsil ettikleri sosyal değerler dolayısıyla, tipler öteden beri benim dikkatimi çekiyordu. Onları daha yakından inceleyince, tiplerle, içinde doğdukları toplum arasındaki münasebeti daha yakından gördüm. Edebî eserlerdeki hemen her şey ona bağlanıyor ve âdeta onu izah ediyordu. Hayvancı toplumun ideal kahramanı olan “alp tipi” ile ekincilikle uğraşan toplumun yarattığı “veli tipi” arasında her bakım-

dan büyük fark vardır. Alp tipinin şahsiyetine “hareket”, veli tipinin şahsiyetine ise “manevi güç” hâkimdir. Bunlardan birincisi “dışa dönük”, ikincisi ise “içe dönük”tür.

Fakat bu kelimeler edebî eserlerde rastlanılan tiplerin bütün vasıflarını özetlemekten uzaktır. Edebî eserler bir bütün olarak incelenince, tiplere ait özelliklerin daha zengin vasıflara sahip oldukları görülür. Tipler, çok defa edebî eserlerin anahtarı vazifesini görürler. Eski Türk destanlarındaki benzetmeler bile “alp tipi”nin şahsiyetine bağlıdır.

Gazi tipi, esas itibarıyla alp tipinin bir devamı gibi görünmekle beraber, din unsuru, bu tipi tasvir eden edebî eserlerin yapısı ile beraber, üslûbuna da tesir etmiş ve her yönüyle yeni bir dünya vücuda getirmiştir. Temsil ettikleri sosyal değerler dışında, beni tipler üzerinde durmaya sevk eden başka bir âmil, onların edebî eserleri bir bütün olarak görmeme imkân vermeleri oldu. Tipler vasıtasıyla, içinde vücuda geldikleri toplumun sosyal şartlarını, zihniyet, örf ve âdetlerini anlamak da kolay oluyordu.

Türk tarih ve edebiyatında umumiyetle, her medeniyet devresi ve her sosyal tabaka, kendisini temsil eden belli tipler doğuruyor. Bir medeniyet devresinden başka bir medeniyet devresine geçince, edebî eserlerdeki tipler de değişiyor.

Çeşitli edebî eserleri incelerken, Türk tarihinde çok önemli bir vâkıa olan, medeniyet değişmesiyle tip değişmesi arasındaki farkı açıkça görür gibi oldum. Fakat burada bir devamlılık da vardı. Bence farklar kadar bu devamlılık da önemlidir. Tanzimat’tan sonra Türk tarih ve edebiyatında bu devre has yeni insan tipleri doğar. Fakat “alp” ve “gazi” tipinin bazı özellikleri, bu devirde yazılan edebî eserlerde devam eder.

İmparatorluğun yıkılması, sürekli mağlubiyetler dolayısıyla bu devirde “alp” ve “gazi” tipi, Nâmık Kemal’in eserlerinde görülen vatan için ölümü göze alan kahraman şekline girer. Atatürk’e verilen “Gazi” unvanının arkasında sadece Mustafa Kemal’in şahsiyeti yoktur. Bütün bir tarih vardır. Atatürk’ü yücelten edebî eserler incelenirse, onlarda İslamlıktan önceki mitlere, Ergenekon ve Bozkurt efsanelerine kadar gidildiği görülür.

Uzun zaman Tanzimat’tan sonra Türk toplumuna yol gösteren “yeni aydın tipi”ni tarihî bir zemine oturtmakta tereddüt ettim. O formasyonu, kültürü ve dünyaya bakış tarzı ile Batı’dan geliyordu. Fakat onda İslami devir Türk toplumunda önemli bir yer tutan “veli” tipine has özellikler de vardı. O da gücünü “veli” tipi gibi kendi iç aydınlığında, akıl, zekâ ve iradesinde buluyordu. Yalnız o dikkatini öbür âlemden bu dünyaya çeviriyordu. Nâmık Kemal:

Eder tedvîr-i âlem bir mekînin kuvve-i azmi
Cihan titrer sebât-ı pâ-y-i erbâb-ı metânetten

derken, manevi gücü ile tabiata ve topluma hükmeden eski velileri hatırlatır. Ziya Gökalp Türk toplumuna düşünce ve hayalleriyle şekil veren modern bir mistiktir.

İslami devir Türk toplumunda veli, manevi gücü ile maddi iktidara karşı koyar. Tanzimat'tan sonraki Türk toplumunda da aydınlar aynı rolü oynarlar. Tabîî kullandıkları vasıta, şekil ve üslûp eski devirdekinden farklıdır.

Tanzimat'tan sonraki Türk edebiyatçıları da Batılı yazarlar gibi gerçek hayatı tasvir eden eserler yazmaya başlamışlardır. Fakat Türk toplumu bu devirde de ferdi şahsiyetlerden ziyade, özlenen ortak değerleri temsil eden örneklere önem verdiği için, edebî eserlerde tasvir edilen kişiler kutbuna yaklaşırlar. Yalnız bu devirde menfi tiplere geniş olarak yer verilir. Bunlardan çoğunda müspet ve menfi tipler karşılaştırılır. Ahmet Midhat Efendi'nin *Felâatun Bey ile Rakım Efendi* romanında, Cumhuriyet devrine kadar çeşitli şekillerde tasvir edilen iki zıt tip sahneye çıkar. Bunlardan birincisi, Felâatun Bey sathî Batı taklitçisi alafranga tipini; ötekisi ise, dürüst, namuslu, çalışan, kazanan ve şahsî saadeti gaye edinen yeni insan tipini temsil eder. Mizancı Murat'ın *Turfanda mı Yoksa Turfa mı?* adlı eseri, özlenen yeni insan tiplerini tasvir etmesi bakımından çok dikkate değer bir eserdir. Hüseyin Rahmî'nin romanları, kültür ve medeniyet karşılaşmasından ve çatışmasından doğan bir yığın menfi tiplerle doludur.

Türk romancıları, bu tipleri tasvir ederlerken, daha zengin malzeme kullanırlar, yaşanan hayata daha geniş yer verirler. Bu bakımdan onları “şahsiyet” olarak tavsif etmek mümkün ise de, sabit karakterli oluşları dolayısıyla onları da “tip” kategorisine sokmak daha doğru olur. Bunlardan bazıları sosyal olmanın ziyade, psikolojik bakımdan mâna taşıyan karakterlerdir. Ben ferdi yönleri ağır basan tipleri “karakter” kelimesi ile tavsif etmeyi daha doğru buluyorum. Şahsiyette ferdilik ön plana geçerse de, tip ve karaktere nazaran şahsiyet, içinde yaşadığı özel durumlara göre davranması bakımından onlardan ayrılır. Şahsiyeti belli bir kalıba sokmak çok güçtür. Onu tip ve karakterden ayıran da bu “belli bir kalıp” a girmeyiştir. Bununla beraber, en orijinal şahsiyetler dahi, bazı yönleriyle toplumun belli inançlarını benimseyebilirler. Fakat onların davranışları hiçbir zaman basmakalıp değildir.

Bazı makalelerimde romanları tahlil ederken, onlardaki şahısları da ele almakla beraber, tip açısından incelemedim. Değişik konular dikkat ve alâkamı,

beni bir zamanlar çok meşgul eden tip meselesinden ayrı yönlere götürdü. Niyetim, Türk edebiyatını bütün olarak hâkim tipler açısından ele alarak, onlar vasıtasıyla, çeşitli medeniyet devrelerinde, Türk toplumunun benimsediği temel değerleri, değişen ve devam eden unsurları ortaya koymaktı. Maalesef bu niyetimi gerçekleştiremedim. Sadece bazı örnekler verebildim. Aslında tiplerin tespiti için, bir devirde vücuda gelen bütün eserleri mukayeseli olarak ele almak gerekir. Tip kavramı edebiyat sahasını aştığı için, edebî olmayan kaynaklara da başvurmak icap eder. İslami devir Türk toplumunda “gazi” ve “veli” tiplerinin dışında “ahi” tipi adı verilebilecek bir tip daha vardır. “Gazi” ve “veli” tiplerini tasvir eden pek çok eser olduğu halde, “ahi” tipini gözler önünde canlandıracak pek az vesika bulabildim. Halbuki eski Türk kültür ve medeniyetinin en önemli zümresine, esnaf ve zenaat erbabına ahiler şekil verirler. Onların sosyal hayattaki rolünü anlamak için dağılık malzemeyi bir araya getirmek gerekir. Ben, daha ziyade edebiyat çerçevesi içinde kalmak istediğim için, bu konuya el atmadım. Ahmed Eflâki’nin *Ariflerin Menkıbeleri*’nde “gazi”, “veli”, “ahi” tipleri arasındaki münasebetleri gösteren bazı canlı teferruata rastlanır. İbn Batuta Anadolu ahilerini yakından tanımış, fakat onlar hakkında çok kısa bilgi vermiştir.

Her devirde bazı tipler ve şahsiyetler gerçek hayatta çok önemli yer tuttıkları halde, edebiyatçılar eserlerinde bunlara pek az yer veriyorlar veya hiç yer vermiyorlar. Bu da bizim hayata bakış açımızı daraltıyor. Yeni Türk edebiyatında tâli tiplerin sosyal bakımdan çok daha mânalı olduğuna kaniim. Dr. Sema Uğurcan henüz neşredilmeyen “Türk Romanında Çalışan Kadın Tipleri –Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kadar–” adlı doktora tezi ile bunun dikkate değer bir örneğini vermiştir.

Edebî eserler, teker teker, dikkatle incelendikleri zaman, onlarda tasvir edilen hayatı bütün ayrıntılarıyla görebilir ve aralarında yeni bağlantılar kurabiliriz. Bu da bu sahada çalışan pek çok araştırmacıyı gerektirir. Benim gücüm örnek ve deneme mahiyetinde birkaç araştırmaya inhisar etti. Bu kitapta derlenen makaleler onlardan ibarettir. Öğrencilerim edebî eserleri inceleyerek, benim üzerinde durmadığım konulara el atmışlardır.

Bu kitabı hazırlarken değerli talebelerim Prof. Dr. İnci Enginün ile Prof. Dr. Zeynep Kerman bana büyük yardımlarda bulunmuşlardır. Dergâh Yayınevi’nin dost insanları da onları basmak için ellerinden gelen yardımı esirgememişlerdir. Onlara burada teşekkür etmeyi bir borç bilirim.